

לחצו כאן כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה.

הרשמו כאן לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.

נשמח לקבל הערות והארות כאן.

לימוד תורה 1: פטור

מהי מצוות תלמוד תורה? האם נשים חייבות בה?

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, ושיינע גולדברג

תרגום: רחל וינשטיין עריכה בעברית: חניטל אופן ועדיה בלנק

"תורה" ולימודה במובן הרחב

האם נכון בכלל לעשות את זה?

"לעשות את זה" משמעו מה שאנחנו עושים כאן באתר דרכיה, המזמין נשים ללמוד תורה באופן ישיר מן המקורות, כולל התלמוד וספרי ההלכה.

מן הסתם השאלה הזאת לא מדברת לנשים מסוימות, שלימוד תורה אינו מעניין אותן. נשים כאלו עשויות לתהות למה שאישה תרצה ללמוד בכלל.

עבור אחרות, מן הסתם רוב הקוראות כאן, השאלה עצמה היא בעייתית. קשה לדמיין למה שמישהו יגביל נשים מלגשת ללימוד תורה. הרי גברים לא צריכים להתמודד עם שאלות על עצם לימודם, אם הוא מתאים או חשוב. ומלבד זאת, כיום נשים יכולות לגשת ללמוד כמעט כל תחום ידע.

אך מבט יותר קרוב על חיינו מגלה אמביוולנטיות כלפי לימוד תורה של נשים.

חוסר עידוד של לימוד נשים מופיע מתחת לפני השטח, שלבים שונים בחיים מציפים זאת: אב הלומד בכל שבת עם בנו, אך לא עם בנותיו. ריבוי שעות לימודי קודש בבתי הספר לבנים לעומת בתי ספר לבנות. חברי המשפחה הקונים ספרי קודש כמתנה לבר מצווה, ולבת מצווה קונים תכשיטים. הורים השולחים את בניהם לישיבה, אך לא מממנים לימוד במדרשה לבנותיהם. בחור המסרב לשידוך עם בחורה למדנית. קהילה המחזיקה מיזמי חסד שמפעילות נשים, אך לא מיזמי לימוד תורה בעבורן. זוגות העושים מאמץ כדי שהאיש ילמד בכל יום, כשלאישה אין פנאי ללמוד תורה כלל. בתי המדרש הקהילתיים שאליהם נשים אינן מוזמנות.

משלי ג', יח

עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר.

בעוד שברור לנו שהתורה היא "עץ חיים", פחות ברור לנו איזה תפקיד ממלא הלימוד בניסיונה של האישה להיות מן ה"מחזיקים בה".

האם אפשר להחזיק בתורה בלי ללומדה? האם התנגדות, הסתייגות, או אדישות ללימוד תורה של נשים מושרשות בהלכה? האם יש שורשים הלכתיים לצמיחה של מסגרות לימוד לנשים המתרחשת לאחרונה?

כדי להתחיל לענות על שאלות כאלו, עלינו לברר את השורשים ההלכתיים לגישות השונות ללימוד תורה לנשים.

בגמרא מתואר שהתורה בעלת פנים רבות ופרשנויות שונות, והיא עשויה רבדים רבדים.¹ במדרש נאמר על התורה שהיא מעין תוכנית אב ושרטוט לבריאה. הקדוש ברוך הוא הביט בתורה וברא את העולם.² התורה מגלה לנו את דבר ה' בעולם.

על רקע מובנה הרחב, הרבגוני והמרובד של המילה "תורה", לא פלא שגם הביטוי "תלמוד תורה" הוא בעל משמעות רחבה. לימוד עיוני של הכתובים הוא רק אחת מהדרכים ללמוד תורה. במובן מסוים, גם התבוננות במעשיה של דמות תורנית³ או של קהילה תורנית היא צורה של תלמוד תורה. כמו כן, התבוננות בדרכי הבורא והבריאה מגבירה את הבנת החכמה הא-להית ויכולה להיכלל אף היא בהגדרה כללית של תלמוד תורה.⁴

מטרות לימוד התורה

התורה מציגה לימוד תורה בכמה הקשרים שמהם ניתן ללמוד על מטרות הלימוד. לדוגמה, בסוף פרשת וילך מסופר כי משה כותב את התורה ונותנה אל הכהנים ואל כל זקני ישראל, ומצווה אותם להיקהל כל שבע שנים כדי להאזין לקריאה בספר התורה.

דברים ל"א, יב

הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרף אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם וישמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת.

במצוות הקהל נוכחים כולם – הגברים, הנשים והטף. כולם שומעים את הקריאה בספר התורה. ניתן ללמוד מכך שהלימוד משפיע הן על הציבור והן על הפרט. התורה מלמדת אותנו כי שמיעת קול התורה מביאה לידי שמירת מצוותיה, לאמונה וליראת ה'.

לימוד תורה לשם קיום מצוות מופיע בתורה במקומות רבים. כך למשל בפרשת ואתחנן:

דברים ה', א-ב

ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום ולמדנתם אתם ושמרתם לעשותם. ה' אלקינו כרת עמנו ברית בחרב.

פסוקים אלו מלמדים אותנו כי יש לשמוע וללמוד "את החוקים ואת המשפטים". בדרך כלל "חוק" מוגדר כציווי שאינו מובן לנו באופן שכלי, ו"משפט", לעומת זאת, כציווי שאנו יכולים להבין את טעמו ומטרותיו.

ציווי התורה "ולמדנתם אתם ושמרתם לעשותם" מתייחס הן ל"חוקים" והן ל"משפטים", ומכאן משתמע שלימוד התורה הוא היסוד לקיומן של המצוות, בין שמבינים את טעמן ובין שלא. כלומר, לימוד התורה חשוב לא רק כדי לדעת את טעמן של המצוות, אלא גם ובעיקר כדי להבין איך לקיים אותן.

לאחר הציווי לשמוע, ללמוד, לשמור ולעשות, מתאר משה את כריתת הברית של ה' איתנו בחורב. מהו הקשר בין לימוד התורה ובין הברית? ניתן לפרש כי המשמעות של שמירת הברית היא מחויבות של כלל עם ישראל לשמירת חוקי התורה. מחויבות זו תלויה בכך שנלמד את התורה, רק כך נוכל לקיים אותה.

---

1 סנהדרין לד ע"א

[דברי תורה] "כפטיש יפוצץ סלע" (ירמיהו כ"ט, כג), מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים.

2 ראו בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה א

3 "מעשה רב", כלומר עדות להתנהלות מסוימת של רב, הוא מקור להלכה ובעל משקל בדיון הלכתי. לדוגמה, במסכת ברכות סב ע"א מופיע רצף של סיפורים שביניהם עדויות של תלמידים שהתבוננו במעשי רבותיהם על מנת ללמוד ממעשיהם.

4 ראו רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ב הלכה ב

מפרשיות אלו ניתן להבין שלימוד התורה הוא כלי המסייע לשמירת המצוות, שהן הביטוי לקיום הברית עם הקב"ה.

לימוד לשמה

בפסוקים אחרים נחשף רובד נוסף של מצוות תלמוד תורה.

דברים ו', ז

וְשִׁנַּנְתֶּם לְבַבְכֶּם וְדַבַּרְתֶּם בְּמִשְׁבַּתְיָה בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתֶּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְנֶךָ וּבְקוֹמְךָ

מה משמעותה של בחירת המילה "ושיננתם" כדי לתאר את מצוות לימוד התורה?

לפועל "לשנן" ישנן שתי משמעויות: לחדד וללטש דבר עד שיהיה חד, וללמוד דבר עד שייזכר בראשנו. כשמשננים דבר, כשחוזרים ולומדים אותו שוב ושוב עד שאנו זוכרים אותו, הוא נהיה "חד" וברור בראשנו. אכן הספרי, מדרש הלכה לספר דברים, לומד מ-"ושיננתם" שהתורה צריכה להיות שגורה על פינו ולא מגומגמת.

ספרי פרשת ואתחנן פסקא לד

'ושיננתם' – שיהיו מחדדים בתוך פיה: כשאדם שואלך דבר, לא תהא מגמגם לו, אלא תהא אומר לו מיד.

שאיפתנו היא ששינון התורה יהיה תהליך בלתי פוסק, בכל רגעי היום, מן הרגע שבו קמנו ועד לרגע שבו נשכב לישון, ולאורך כל ה"דרך" שלנו במשך היום.

לימוד כאמצעי לידיעת המצוות ולקיומן אינו מספיק. מצוות "ושיננתם" משמעה להביא את לימוד התורה לממד קיומי ותמידי ברמה של הווה יומיומית. לימוד התורה אין בו רכישת ידע מעשי בלבד,⁵ יש לו ערך בפני עצמו.

חיי תורה

שאיפתנו היא לחיות חיי תורה, כלומר חיים המושתתים על ערכי התורה ואמונה בנותן התורה. חיים שנעים סביב ציר מרכזי שמהותו תורה ומצוות.

כיצד ניתן לממש שאיפה זו?

אם נלמד את התורה ונלמדה לאחרים, נהגה בה תמיד ונראה בה דרך חיים ודרך להתקרבות לה', הרי ממילא היא תהפוך למרכז חיינו.

את התורה צריך גם ללמוד וגם ללמד. הפסוק "ושיננתם לבניך" מתייחס להוראת התורה ליוצאי חלצינו, אך חכמים פירשו שהכוונה לא רק לבנים אלא גם לתלמידים.⁶ החובה ללמד את הצאצאים קודמת להוראת התורה לאחרים, ובכל זאת תלמידים נקראים בנים,⁷ משום שלימוד התורה הוא הולדה בממד הרוחני.

5 ספרי פרשת עקב פסקא ה

ו'למדתם אותם ושמרתם לעשותם' (דברים ה, א) מגיד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה.

6 ספרי פרשת ואתחנן פסקא ט

'לבניך' - אלו תלמידיך.

7 משנה תורה הלכות ת"ת א', ב

אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו. להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו.

לימוד התורה והעברת התורה לבנים ולתלמידים מהווה ומקיים את הכנסתם לברית, ואת המשכת המעמד שבו ניתנה התורה בסיני לדורות.⁸

ממילות הפסוק "ודיברת בם" נלמדת השאיפה שהתורה תהיה נושא השיחה שלנו במשך היום. התורה היא נושא השיחה האולטימטיבי: לחשוב תורה, לדבר תורה. ה' חפץ שהדיבור שלנו והתודעה שלנו יהיו חדורים בתורה.⁹

רעיון דומה עולה מציווי ה' ליהושע להגות בתורה יומם ולילה:

יהושע א', ח

לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ וְהָגִיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה...

הגמרא לומדת מפסוק זה שיש לעסוק בלימוד התורה בבוקר ובערב.¹⁰ כאשר היום נפתח בלימוד התורה ונחתם בו, התורה יוצרת מסגרת המקיפה את סדר היום ונותנת משמעות לכל הנעשה בו.

חז"ל עמדו על כך שהתורה מעצבת את אישיותנו ומגדלת את המידות האנושיות. כך מופיע במסכת אבות:

משנה אבות ו', א

רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו, נקרא ריע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנה עצה ותושיה בינה וגבורה, שנאמר 'לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה', ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.

חיים של תורה משמעותם חיים של ידיעת ה' ועבודת ה'.¹¹ חכמי החסידות עסקו בערך הסגולי של לימוד התורה. כך למשל מתאר האדמו"ר הזקן, בעל התניא, את ידיעת ה' ועבודתו על ידי לימוד התורה:

תניא ליקוטי אמרים ה

כשאדם מבין ומשיג את ההלכה במשנה ובגמרא לאשורה, על בוריה, הרי שכלו תופש ומקיף אותה וגם שכלו מלובש באותה שעה... הרי זה משיג ותופס ומקיף בשכלו ותופש רצונו וחכמתו של הקב"ה... ובידיעת התורה מלבד שהשכל מלובש בחכמת ה' הנה גם חכמת ה' בקרבנו...

כלומר, כאשר אדם עמל בתורה הוא כביכול שוקע בה והיא מקיפה אותו. באותו הזמן, בעקבות לימוד התורה משיגים את רצון ה' ואת חוכמתו החבויים בה, עד שהשכל "תופס ומקיף" אותה. התורה נמצאת בתוכנו ואנו נמצאים בתוכה, לימודה מחבר אותנו לקב"ה ומאפשר לנו לעבדו.

בדרך זו חיינו הופכים לחיי תורה, חיים שהם גילום של ערכי התורה, והאדם הלומד תורה חווה את חכמת ה' בתוכו. אחד ממנהגי האבלות על תלמיד חכם מדגים את האידיאל הזה: אם ספר תורה חס

⁸ ברכות כא ע"ב

דאמר ריב"ל: כל המלמד לבנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר חורב.

⁹ יומא יט ע"ב

השח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר: 'ודברת בם', בם ולא בדברים אחרים.

¹⁰ מנחות צט ע"ב

אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש

¹¹ עיינו גם ספר המצוות, מצוות עשה ה' ובספרי דברים פ"קא מא "ולעבדו", זה תלמוד ... דבר אחר 'ולעבדו' זו תפלה".

ושלום נשרף, קורעים עליו בגד. כשנפטר תלמיד חכם, עושים אותו דבר. יש הקבלה בין תלמיד או תלמידת חכמים לבין ספר תורה.¹²

מצוות תלמוד תורה

לימוד כל אחד מחלקי התורה, על כל רבדיה, נכלל במצוות לימוד התורה.

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו

כך דברי תורה כולה אחת ויש בה מקרא ומשנה תלמוד הלכות והגדות

לימוד התורה מתחיל בגיל צעיר, וראשיתו רכישת הכלים להבנת התורה שבכתב.¹³ במסכת אבות מובאים דברי רבי יהודה בן תימא:

משנה מסכת אבות ה', כא

בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן חמש עשרה לתלמוד

ומכאן שלימוד המקרא קודם ללימוד המשנה.

הרמב"ם מתאר תהליך הדרגתי של התקדמות במעלות מצוות תלמוד תורה: יש להתחיל בהבנת תורה שבכתב, לאחר מכן יש ללמוד את התורה שבעל פה ולהבינה על בוריה, ולאחר מכן יש להשכיל, להבין דבר מתוך דבר ולדמות דבר לדבר. הרמב"ם מכנה עיסוק זה בשם גמרא.¹⁴ המשנה מאופיינת ע"י שינון של מסורות והלכות, ואילו התלמוד מאופיין בלימוד דבר מתוך דבר וחידוש.

במשך הדורות הפך לימוד התלמוד הבבלי לציר המרכזי של לימוד התורה. מצויים בו מקורות רבים הן מן התורה שבכתב והן מן התורה שבעל פה והוא זכה להתקבל בכל קהילות ישראל.¹⁵ עם זאת, לימוד המתמקד רק בתלמוד הבבלי, עד כדי הזנחת לימוד ההלכה הבסיסית, אינו מקיים את מצוות תלמוד תורה.¹⁶

לשם קיום מצוות לימוד תורה ברמה המינימלית מספיקים כמה רגעים בכל יום.¹⁷ כדי לקיים את המצווה בצורה מיטבית יש ללמוד בכל יום (ולילה) מקרא, משנה ותלמוד, כנהוג לאחר ברכות התורה.

---

¹² מועד קטן כה ע"א
שו"ת רדב"ז חלק ג סימן תקנח (תתקפח)

אשה נמי יכולה היא ללמוד ולהיות דומה לס"ת הילכך קורע בין לאשה בין לאיש

¹³ קידושין ל ע"א

למדו מקרא – אין מלמדו משנה.

¹⁴ הלכות תלמוד תורה א, יא-יב.

¹⁵ תוספות מסכת קידושין ל ע"א ד"ה לא צריכא

...ור"ת פי' שאנו סומכין אהא דאמרין בסנהדרין (דף כד ע"א) בבל בלולה במקרא במשנה ובגמרא דגמרת בבל בלול מכולם.

¹⁶ רמ"א, שולחן ערוך יו"ד רמו, ד

...ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמלא כריסו בשר ויין, והוא לידע איסור והיתר ודיני המצות (רמב"ם סוף מדע ס"פ ד' מהל' יסודי התורה).

¹⁷ מנחות צט ע"ב

אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית, קיים "לא ימוש", ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר מצוה לאומרו בפני עמי הארץ.

לקיום המצווה באופן מרבי אין גדרים ברורים. יש הפוסקים כי מי שאינו הוגה תמיד בתורה אינו מקיים את מצוות זכירת מעמד הר סיני.¹⁸ על כל פנים נראה שמוטל עלינו להקדיש למצוות תלמוד תורה את מרב הזמן האפשרי.

פטור נשים מהמצווה

נשים פטורות ממצוות תלמוד תורה. הפטור נלמד מן הפסוק, המופיע בקריאת שמע, העוסק בחיוב ללמוד וללמד תורה:

דברים י"א, יט

וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם.

המילה "בנים" יכולה להתפרש כמילה המתייחסת לצאצאים באופן כללי, בנים ובנות, אך הספרי מדייק ודורש כי מדובר דווקא בבנים:

ספרי פרשת עקב פרשה מו

ולמדתם אתם את בניכם – ולא בנותיכם.

מן הדרשה הזו, המובאת גם בגמרא, נלמד כי האב אינו חייב ללמד את בתו תורה,¹⁹ אך אין כאן הסבר לפסיקה או התייחסות לחובת האישה ללמוד בעצמה. אולם הגמרא מרחיבה את דרשת הספרי, ומסיקה מחוסר החיוב ללמד תורה את הבנות שנשים לא צריכות ללמוד תורה:

קידושין כט ע"ב

ואיהי, מנלן דלא מיחייבה למילף נפשה? (=והיא, מנין שאינה חייבת ללמוד בעצמה?) דכתיב "ולמדתם", "ולמדתם" - כל שאחרים מצווין ללמדו, מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווין ללמדו אין מצווה ללמד את עצמו.

הגמרא מדייקת מכך שהמילה "וְלִמְדֶתֶם" כתובה בכתיב חסר, ללא האות י', בדומה למילה וְלִמְדֶתֶם, שיש קשר הדוק בין החיוב ללמד ובין החיוב ללמוד. מי שאין חובה ללמד אותו, אינו מחויב ללמוד בעצמו. מכאן אנו למדים שאישה, שאין חובה ללמדה תורה, אינה חייבת ללמוד תורה בעצמה או ללמד תורה לצאצאיה.

זהו המקור המרכזי לכך שנשים אינן חייבות במצוות תלמוד תורה.

איך אפשר להסיק שנשים פטורות ממצווה כה מרכזית מדרשה של מילה אחת?
הפרשנות המצומצמת שהעניק המדרש למילה "בנים" אינה מחויבת על פי פשוטו של מקרא, שכן היה אפשר לפרש שכוונת "בנים" לכלל הצאצאים ולא דווקא לבנים. במקומות רבים בתורה לא ברור אם התורה מתכוונת דווקא לגברים או אל הציבור בכלל, וחז"ל מפרשים את כוונתה בכל פסוק לגופו, לפי ההקשר ועל פי המסורת.

חשוב לציין שישנם שני סוגים של מדרשי הלכה שפועלים בשתי צורות. אחד מכונה 'מדרש יוצר', השני מכונה 'מדרש מקיים'. 'מדרש יוצר' מחדש הלכה מתוך לימוד של הפסוק, ו'מדרש מקיים' סומך הלכה שנתקבלה במסורת על מילות הפסוק. כנראה שמדרש זה הוא מדרש מקיים, כלומר שהייתה מסורת הלכה למשה מסיני שנשים פטורות מלימוד תורה, וחז"ל בחרו בפסוק זה לדרוש אותו ולסמוך עליו את המסורת הזו.

¹⁸ השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם "שכחת הלאוין"

והזהיר פן יסורו מן הלב מהודיעם לבנים ולבני בנים לדורות עולם.

¹⁹ הרב אפרים הלבני (בין האיש לאישה ירושלים: שי 2007) טוען שהדרשה "בנים – ולא בני בניכם" (קידושין ל ע"א) היא דעה חולקת המובאת כנגד הדרשה "בנים – ולא בנותיכם".

אפשרות זו עדיין לא מספקת הסבר עמוק לשאלה מדוע תבחין ההלכה בין איש ואישה בלימוד תורה. ניתן לנסות לתת טעם לדבר ולומר כי הטלת החיוב על הגברים נובעת ממעמדם ומתפקידם הציבורי בקרב הקהילה, ויש חשיבות יתרה לכך שילמדו תורה כדי שלימוד התורה יתפוס מקום מרכזי בחיי החברה היהודית.²⁰

כיוון זה מעלה שאלה על חשיבות לימוד התורה לנשים בימינו, לאור התמורות שחלו במעמד הנשים. זאת לאור העובדה כי לא נזכרת בדרשה זו איסור על נשים ללמוד תורה, וכפי שנברר בהרחבה בהמשך.

בהכנה למעמד הר סיני פונה הקב"ה למשה רבנו ואומר לו כך:

שמות י"ט, ג

כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

את כפל המילים "בית יעקב" ו"בני ישראל" דורשים חז"ל במדרש רבה:

שמות רבה פרשת יתרו פרשה כח

כה תאמר לבית יעקב, אלו הנשים, א"ל [=אמר לו] אמור להם ראשי דברים שהם יכולות לשמוע, ותגיד לבני ישראל, אלו האנשים

לפי הדרשה יש בפסוק התייחסות כפולה, לגברים ("בני ישראל") ולנשים ("בית יעקב"), וכולם עמדו במעמד הר סיני וקיבלו את התורה. ערכי התורה שייכים לאישה כמו לאיש. לכן מובן שהאישה פטורה רק מהמצווה הפורמלית של תלמוד תורה, ולא מחיי תורה.

פטור אינו זהה לאיסור. מהו משמעותו למעשה? [המשיכו לתלמוד תורה ב': חיוב.](#)

לעיון נוסף

- גוטל, הרב נריה. "תלמוד תורה לנשים", מתוך **טל לישראל**, ערך: מיכאל שטיגליץ, עמ' 41-64. מרכז שפירא: המכון התורני אור עציון, תשס"ה.
- הנקין, הרב יהודה. **שו"ת בני בנינים**, חלק ג, סימן י"ב. צור אות: ירושלים, 1998
- רוזנפלד, ב., עורך. **האשה וחינוכה**. כפר סבא: אמנה, 1980
- Wolowelsky, Joel, ed. *Women and the Study of Torah*. Ktav, 2001. Esp. Harvey, Dr. Warren Z. "The Obligation of Talmud on Women According to Maimonides".
- Zolty, Shoshana. *And All Your Children Shall Be Learned: Women and the Study of Torah in Jewish Law*. Jason Aronson, 1997.

²⁰ ראו את דברי הרב שג"ר, רואים את הקולות: "למדנות ישיבתית וקול נשי", בשני במאורות, בעריכת זוהר מאור (אפרת מכון בינה לעיתים, 2007) ע"מ 45-68.